

УДК 341.2:342.738 (045)

Черкашин П. С.

Національний авіаційний університет, Київ

КОНЦЕПЦІЯ «ВІЛЬНОГО ПОТОКУ ІНФОРМАЦІЇ» ТА ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена аналізу концепції «вільного потоку інформації», питання інформаційної безпеки держави, їх взаємодії і протистояння, міжнародно-правових шляхів вирішення проблем, які породжуються їх існуванням.

Збільшення видів ЗМІ та їх кількості в усьому світі поставило перед людством завдання врегулювання процесів поширення інформації. У 1946 р. відповідно до Резолюції Генасамблеї ООН 59 «Скликання міжнародної конференції з питання про свободу інформації», свобода інформації була проголошена у якості фундаментального права людини. Під час подальшої роботи у напрямку свободи поширення інформації було помічене існування загрози державної або приватної монополізації засобів інформації і у результаті цього були вжиті заходи щодо обмеження політики монополізації. Так, головним міжнародно-правовим стандартом в галузі прав людини на інформацію є комплексний акт, розроблений в рамках ООН і відомий як Хартія про права людини. Першим фундаментальним міжнародно-правовим актом в її рамках є Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Ця декларація містить цілий комплекс юридичних гарантій, що визначають зміст та сутність інформаційної безпеки особи.

Так, норми статті 19 Загальної декларації прав людини встановлюють, що «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів»[1]. Подібне розуміння права на свободу інформації поширилося в багатьох міжнародних та національних правових актах і перетворилося на певний еталон демократичного суспільства, являючись лакмусовим папірцем ситуації з дотриманням прав людини у будь-якій державі.

Істотною подією у сфері прав людини на інформацію стало закріплення відповідного положення у ст.19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., яка

встановлює, що кожна людина має право на вільне вираження власної думки [3]. До цього права належить: свобода пошуку, отримання і поширення різного роду інформації та ідей, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або за допомогою друку чи художніх форм вираження, або іншими способами за власним вибором.

За таких обставин особливого значення та інтересу набуває концепція «вільного потоку інформації», яка була вперше сформульована в США. Її сутність полягає в тому, що кожна держава має право безперешкодно поширювати необмежений обсяг інформації на необмежену територію [5; 18]. Прихильники концепції обстоюють думку, що вона є невід'ємною частиною права людини на свободу пошуку, отримання та поширення інформації. У свою чергу, деякі політичні кола обґрунтовують цю концепцію з огляду на те, що саме вона покликана розвивати та поширювати демократичні цінності та дух плюралізму, «відкритість» суспільства у світі. Проте, існують у цієї концепції і критики, які стверджують, що незважаючи на формально рівні права використовувати правовий режим «вільного потоку інформації», держави не мають рівних можливостей в її реальному використанні. У цьому аспекті є держави-лідери, такі як, наприклад, країни Заходу (США, Великобританія, Франція та Німеччина) і є держави, які фактично існують у якості споживачів інформаційних потоків держав-лідерів. Така ситуація у світовому інформаційному просторі може призводити до певної маніпуляції мисленням соціуму і надає можливість впливу на будь-який сегмент суспільно-політичного життя країн. Фактичне втілення концепції «вільного потоку інформації» об'єктивно впливає на посилення взаємозв'язків та взаємозалежності різних країн.

Утвердження концепції «вільного потоку інформації», яка постійно зазнає поширення і активно підтримується країнами Заходу, встановлює необхідність забезпечення інформаційної безпеки держави. Юридично це питання певною мірою набуло закріплення у низці міжнародно-правових актів. Так, у 1947 р. Генасамблея ООН прийняла резолюцію, яка засуджувала пропаганду, що має на меті або спроможна створити загрозу миру. Ст.20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріпила положення про заборону пропаганди війни [2]. У свою чергу, ст.19 цього ж пакту закріпила не лише право на вільне вираження думки, а й те, що воно поєднане з певними обмеженнями, які, однак, мають бути встановлені законом і бути необхідними для поваги прав та репутації інших осіб, для охорони державної безпеки, суспільного порядку, здоров'я або моральності населення.

Поняття міжнародної інформаційної безпеки пов'язане з виникненням таких явищ, як міжнародний тероризм, кіберзлочинність, інформаційні війни, що дозволяє перетворювати інформаційні технології у вид зброї [5; 19]. Яскравим прикладом у цьому сенсі став 2011 р., коли регіон Близького Сходу та Північної Африки був охоплений низкою подій, які згодом отримали назву «арабська весна». За оцінками фахівців, значний вплив на тамтешній розвиток подій справило інтенсивне використання інформаційних технологій. Старший радник Держсекретаря США з питань інновацій та технологій Алек Росс під час візиту до України у жовтні 2011 року відзначав, що у подіях «арабської весни» не було лідерів, таких як Лех Валенса чи Вацлав Гавел. Їхню роль взяли на себе інформаційні технології. Саме останні утворили сьогодні новий феномен у політичних процесах, коли опозиційні чи протестуючі сили «не мають обличчя», тобто умови за яких діалог владі фактично немає з ким вести політичний діалог про врегулювання конфліктної ситуації. Фахівці з міжнародних відносин та інформаційних технологій стверджують, що «арабська весна» набрала таких масштабів і результатів через низку недавно створених явищ інтернет-спілкування як соціальні мережі (Facebook та Twitter), компанію Google та медіа-гігант телевізійного простору - телеканал «Аль-Джазіра» [7; 25]. Перелічені та інші джерела інформаційних технологій дали змогу людям

швидко спілкуватися, ділитися думками, об'єднатися і спільно вийти на вулиці міст для вираження протесту владі. Такі тенденції, з одного боку, призвели до повалення режимів, що багато років правили в країнах регіону, а з іншого боку, дають привід замислитися над силою впливу, що його можуть справляти інформаційні технології на безпеку держав та міжнародну інформаційну безпеку загалом. І тут слід погодитися, що «інформаційні технології у сучасних умовах грають роль інформаційної зброї за умов реалізації стратегії суперництва – інформаційної війни. Фахівцями інформаційна війна розглядається як найефективніший засіб для досягнення і забезпечення розвиненими державами власних цілей та інтересів». І найнебезпечніше те, що «на відміну від інших форм і способів боротьби, інформаційна війна проводиться постійно як в мирний, так і у військовий час, впливає майже на всі життєво необхідні сфери діяльності держави-суперника» [4; 41].

Як показує практика, найбільш дієвим засобом захисту держави від інформаційних загроз може бути обмеження та контроль за інформаційними потоками. Яскравим прикладом цього теж стали події, що відбувалися під час «арабської весни», а саме ситуація в КНР та Ірані. Перший, як відомо, закрив свій інтернет-простір після розгортання подій «арабської весни», заборонив будь-які згадки у пошукових системах фрази «Жасминова революція», обмежив доступ соціальних мереж та інших іноземних інформаційних засобів. Іран, в свою, чергу обмежив доступ громадян до іноземних джерел інформації, а також заборонив соціальні мережі типу Facebook та Twitter. Хто знає, можливо, саме ці дії з боку китайської та іранської влади врятували ці держави від масових заворушень, змін владних еліт, конфліктів, пост конфліктного та хиткого виборчого процесу, які переживають країни, що зазнали впливу «арабської весни». Однак, здається, що приклад КНДР, де існує повна заборона на доступ до іноземних джерел інформації, а також тотальний інформаційний простір, що контролюється державою, теж не може бути взірцем для наслідування, адже така поведінка з боку держави теж є неприйнятною, зважаючи на міжнародно-правові акти, що проголошують і регулюють невід'ємне право людини на свободу створення, отримання і поширення інформації. Політика «інформаційної ізоляції» суперечитиме і вищезгаданій концепції

«вільного потоку інформації». Нарешті, слід зазначити, що неконтрольована діяльність у сфері інформаційних технологій може суперечити ст.19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а саме положенням про обмеження щодо охорони державної безпеки та громадського порядку.

Отже, у сфері існування та регулювання інформаційної діяльності виникло протистояння концепції «вільного потоку інформації» та інформаційної безпеки держав.

У такій ситуації, на нашу думку, актуальним є питання про те, що для інформаційної сфери особливо важливим є визначення міри необхідного втручання держави в інформаційні відносини. Адже оскільки інформація як така існує лише в процесі комунікації, тобто, її передачі від одного суб'єкта до іншого, то реалізація інформаційних прав одним суб'єктом, в будь-якому разі, впливає на відповідні права інших суб'єктів.

Розглядаючи баланс між свободою інформації та її обмеженням в інтересах безпеки держави, слід зазначити, що найбільш детально і досконало на сьогоднішній день механізми досягнення цього балансу розроблено в рамках вищезазначеної Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. та в практиці діяльності Європейського суду з прав людини. Особливо корисною в цьому аспекті є судова практика Європейського суду з прав людини, оскільки застосування норм Конвенції як норм прямої дії дозволило створити певні принципи і прецеденти, що визначають міру допустимого втручання держави в інформаційну сферу.

На основі аналізу правових норм Конвенції ми можемо визначити разом із наведеним переліком випадків введення різного роду формальностей, умов, обмежень або покарань, які можуть застосовуватися до реалізації відповідних прав в сфері інформації, також і умови, за яких можливе застосування вказаних заходів.

Першою і головною умовою встановлення обмежень на реалізацію особою її інформаційних прав визначається те, що подібні заходи повинні розглядатися як прийнятні «в демократичному суспільстві». Другою, не менш важливою, умовою обмеження реалізації прав і свобод повинно бути те, що ці обмеження та механізми їх застосування повинні бути «встановлені законом». Наступна умова характеризується тим,

що обмеження повинні застосовуватися лише «в особливих випадках». І, нарешті, подібні обмеження, умови, формальності та покарання повинні застосовуватися лише в разі «неминучої потреби».

Разом з тим не можна не зазначити, що більшість норм Конвенції має узагальнений оціночний характер, у зв'язку з чим виключного значення набуває практика Європейського суду щодо їх тлумачення. Це не в останню чергу стосується питання випадків і умов застосування обмежень щодо реалізації інформаційних прав і свобод. Практично, Європейський суд від самого початку виконував роль своєрідної наглядової інстанції щодо правозастосовних органів держав-учасниць. Зокрема, стало предметом широкої дискусії визначення конкретного змісту принципу «необхідності в демократичному суспільстві», викладеного в ч. 2 ст. 10 Європейської конвенції з прав людини [2]. В рамках цього тлумачення Європейський суд прийняв до уваги національні особливості держав-членів конвенції, це сприйняття базувалось на так званій доктрині «межі оцінювання» (*margin of appreciation*), яка надавала державам-учасникам широкого розсуду при тлумаченні чи застосуванні окремих норм Конвенції. Такий підхід є частиною загальної тенденції, яку П.М. Рабинович визначає, як: «урізноманітнювання конкретного змісту й обсягу прав людини, залежно від того, в якій країні вони мають реалізовуватись» [6; 42].

У 1988 р. Європейський суд, керуючись вже створеними прецедентами застосування відповідних норм Конвенції, встановив визначення критерію необхідності в демократичному суспільстві. Зокрема, стверджується: «Згідно з усталеним прецедентним правом Суду, поняття необхідності передбачає, що втручання відповідає нагальній суспільній потребі і, зокрема, відповідає встановленій законом меті, визначаючи чи втручання «необхідне у демократичному суспільстві», Суд враховуватиме, що договірним державам відведено певні межі для свободи розсуду» [9].

Разом з тим зазначається, що розгляд справи, що провадиться Судом, по-перше, «не обмежується з'ясуванням того, чи держава-відповідач здійснювала свою свободу розсуду розумно, обережно і сумлінно. По-друге, під час здійснення своїх наглядових повноважень Суд може не обмежувати себе відокремленим

розглядом оскаржених рішень, а мусить підійти до них у світлі справи в цілому; він повинен з'ясувати, чи аргументи, наведені на виправдання втручання, про яке йдеться, «доречні й достатні» [9].

Практично згідно з духом Конвенції та практики Європейського суду ми можемо розглядати обмеження реалізації інформаційних прав і свобод з боку держави як певного роду правопорушення, яке є повністю виправданим за наявності тих обставин, які у вітчизняному праві мають назву «крайньої необхідності». Тобто обставин, за яких шкода від суспільно небезпечних наслідків, що можуть наступити у зв'язку з реалізацією відповідних прав в сфері інформації, є значно більшою ніж шкода від обмеження реалізації подібних прав. За думкою Європейського суду з прав людини, мова йде «про з'ясування серйозності втручання у закріплені в Конвенції права порівняно з шкодою суспільним інтересам, яка може виникнути як наслідок неповного захисту зазначених інтересів» [8].

Таким чином, з вищезгаданого аналізу Конвенції ми бачимо, що сьогодні снують певні міжнародно-правові механізми врегулювання протистояння концепції «вільного потоку інформації», що є, на думку багатьох фахівців Заходу, невід'ємним правом людини на інформацію та правовим на інформаційну безпеку держави. Але, незважаючи на детальність та універсальність конвенції, вона є джерелом м'якого міжнародного права, а відтак, не є обов'язковою до виконання усіма державами світу, що спричиняє питання неефективності або лише часткової ефективності у врегулюванні вищезгаданого протистояння в сучасних інформаційних відносинах. Проблемою є і відсутність належного фактичного забезпечення інформаційної безпеки держав, адже кожна з них має різні можливості у цій сфері.

Отже, пріоритетним завданням для міжнародної спільноти має стати прийняття відповідних міжнародно-правових норм, які б

гармонізували концепцію «вільного потоку інформації» та інтереси національної і міжнародної безпеки у сфері використання сучасних інформаційних технологій. Таким джерелом у міжнародному праві, на нашу думку, може стати прийняття під егідою ООН обов'язкової для всіх держав багатосторонньої конвенції, яка міститиме принципи міжнародної інформаційної безпеки держав, запровадить механізм контролю стосовно забезпечення безпеки міжнародного інформаційного простору, а також не порушення прав людини на інформацію, що набирає суперечливого характеру сьогодні в обґрунтуванні концепції «вільного потоку інформації».

Список літератури

1. *Загальна декларація прав людини*. Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. /Док.ООН/PES/217А
2. *Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року*. Перший протокол та протоколи № 1, 4, 6, 7, 9, 10 та 11 до Конвенції (Рим, 4.XI.1950) / "European Treaty Series" - № 5.
3. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права*. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI)
4. *Петрик В.М., Остроухов В.В., Штоквиш А.А. и др.* Информационно-психологическая безопасность в эпоху глобализации: Учеб. пособ. / Под. ред., В.В. Остроухова. – К., 2008. – 544 с.
5. *Поляков Ю.А.* Информационная безопасность и средства массовой информации : Учебное пособие. М. : ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2004. – 48 с
6. *Рабінович П.М.* Зміст і обсяг прав людини: глобальна уніфікація чи внутрішньодержавна диверсифікація? // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична Література, 2002. – Вип. 13 – 14.– С. 41 – 50.
7. *Зінко С.* Роль новітніх медіа в акціях протесту на Близькому Сході // Зовнішні справи. – 2011. – № 3. – С. 20-28.
8. *Dudgeon v. United Kingdom*, 4 E.H.H.R. 149. – p. 60
9. *Ollson v. Sweden*, 11 E.H.H.R. 259.

*Науковий керівник – Кубальський В.Н.,
канд. юрид. наук, доц*